

Стаття надійшла до редакції 01.03.2017

Перевірено на плагіат 09.10.2017 р.

унікальність – 96.82%

УДК 811.14'34

ОСОБЛИВОСТІ ФОНЕТИЧНОГО ВАРІЮВАННЯ ДАВНЬОГРЕЦЬКИХ ПАРЕМІЙ: СИСТЕМА ВОКАЛІЗМУ

Лазер-Паньків Олесь Василівна, panlazer@ukr.net

кандид. філол. наук, доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Інститут філології

У фонетичних варіантах давньогрецьких паремій знайшли відображення панівні у різні періоди розвитку грецької мови фонетичні процеси та тенденції (зокрема, у системі вокалізму). У статті окреслено основні фактори розвитку системи вокалізму грецької мови, які призвели до появи фонетичних варіантів давньогрецьких паремій, зафіксованих у пареміологічних джерелах як графічні варіанти; систематизовано та описано особливості фонетичного варіювання давньогрецьких паремій. Зокрема, наводяться приклади відображення у фонетичних варіантах паремій монофтонгізації дифтонгів *ei*, *ov*, *ai*, втрати складотворчої *-i-* у дифтонгах *vi* та *ai*, різних засобів уникнення *гіату* (апокопи, контракції голосних), ітацизму (наслідком якого стало однакове читання літер *i*, *η*, *υ* та монофтонгізованих дифтонгів *ei* і *oi*), втрати фонетичної різниці між довгими та короткими голосними тощо. Появу деяких фонетичних варіантів паремій спричинила гіперкоректність у дотриманні норм класичного аттичного діалекту, що також проілюстровано у статті відповідними прикладами. У деяких випадках фонетичне варіювання призводило до зміни смислового наповнення фразеологічних одиниць і, відповідно, дивергенції, тому деякі фонетичні варіанти паремій зрештою стали окремими висловами.

Ключові слова: давньогрецькі паремії, фонетичні варіанти, монофтонгізація дифтонгів, апокопа, контракція, ітацизм, гіперкоректність.

ОСОБЕННОСТИ ФОНЕТИЧЕСКОГО ВАРЬИРОВАНИЯ ДРЕВНЕГРЕЧЕСКИХ ПАРЕМИЙ: СИСТЕМА ВОКАЛИЗМА

Лазер-Паньків О. В., panlazer@ukr.net

канд. філол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут філології

В фонетических варіантах древнегреческих паремий отразились главные в разные периоды развития греческого языка фонетические процессы и тенденции (в частности, в системе вокализма). В статье проанализированы основные факторы

Problems of classical philology and neohellenic studies

© Lazer-Pan'kiv O., panlazer@ukr.net

The Peculiarities of the Ancient Greek Proverbs' Phonetic Variation: the Vocalism (in Ukrainian)

развития системы вокализма греческого языка, ставшие причиной появления фонетических вариантов древнегреческих паремий, зафиксированных в паремиологических источниках как графические варианты; систематизированы и описаны особенности фонетического варьирования древнегреческих паремий. В частности, приводятся примеры отражения в фонетических вариантах паремий монофтонгизации дифтонгов *ει*, *ου*, *αι*, утраты слогаобразующей *-ι-* в дифтонгах *υι* и *αι*, различных средств избегания гиа́та (апокопы, контракции гласных), итацизма (следствием которого стало одинаковое прочтение букв *ι*, *η*, *υ* и монофтонгизированных дифтонгов *ει* и *οι*), утраты фонетической разницы между долгими и краткими гласными и т. п. Причиной появления некоторых фонетических вариантов паремий стала гиперкорректность в соблюдении норм классического аттического диалекта, что также проиллюстрировано в статье соответствующими примерами. В некоторых случаях фонетическое варьирование стало причиной изменения смыслового наполнения фразеологических единиц и, соответственно, дивергенции, поэтому некоторые фонетические варианты паремий стали отдельными изречениями.

Ключевые слова: древнегреческие паремии, фонетические варианты, монофтонгизация дифтонгов, апокопа, контракция, итацизм, гиперкорректность.

THE PECULIARITIES OF THE ANCIENT GREEK PROVERBS PHONETIC VARIATION: THE VOCALISM

Lazer-Pan'kiv O. V., panlazer@ukr.net

PhD., Associate Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Institute of Philology

*The main phonetic tendencies and processes in different periods of the ancient Greek language history (vocalism in particular) were specifically represented in the phonetic variants of proverbs. The article analyzes the key factors of the vocalism system development and the successive growing number of the proverbial phonetic variants subsequently defined as spelling variants in the paremiological sources. The research defines the system of the ancient Greek proverbs phonetic variation. The study provides multiple examples of the proverbs phonetic variants (monophthongization of the diphthongs *ει*, *ου*, *αι*, loss of the syllabic *-ι-* in the diphthongs *υι* and *αι*, different means for hiatus avoidance (apocope, contraction of vowels), iotacism (the reason the letters *ι*, *η*, *υ* became identically pronounced as well as the diphthongs *ει* and *οι* after monophthongization), fading phonetic difference between the long and the short vowels, etc.). The article exposes certain models of the proverbs phonetic variants that emerged due to the hypercorrect use of the classical Attic dialect. In some cases, the phonetic variants developed into separate proverbs as a result of semantic shifts and therefore divergence provoked by the phonetic variation.*

Key words: ancient Greek proverbs, phonetic variants, monophthongization of diphthongs, apocope, contraction, iotacism, hypercorrectness.

Давньогрецькі прислів'я та приказки протягом століть використовувалися в усному та писемному мовленні навіть тоді, коли давньогрецька мова вже вийшла з ужитку як мова живого спілкування і набула статусу “мертвої мови”. Відповідно, давньогрецький паремійний фонд не залишався незмінним.

Аналіз пареміографічних джерел дає багатий матеріал для аналізу історичних змін давньогрецької мови на всіх мовних рівнях, зокрема, фонетичному. Адже у фонетичних варіантах давньогрецьких паремій знайшли відображення панівні у той чи інший період розвитку грецької мови фонетичні процеси та тенденції (зокрема, у системі вокалізму). Особливості фонетичного варіювання давньогрецьких паремій не були предметом спеціального аналізу, що й зумовлює **актуальність** пропонованого дослідження.

Метою дослідження є окреслити фактори формування фонетичних варіантів паремій та на основі аналізу основних процесів та тенденцій розвитку фонетики (системи вокалізму) грецької мови виявити, систематизувати та описати особливості фонетичного варіювання давньогрецьких паремій.

Ще в елліністично-римський період відбулися “...значні структурні та функціональні зміни, що визначили напрямок подальшого розвитку грецької мови в середньовічний період, період Відродження та на сучасному етапі, адже відбувався розподіл на архаїзовану літературну мову, орієнтовану на класичні аттичні взірці, та розмовну мову, яка через об’єктивні причини зазнавала більш стрімких змін” [Лазер-Паньків 2007, 6]. Паремії давньогрецької мови зафіксовані у творах античних авторів, у збірниках, які укладалися в період античності, коли давньогрецька мова повноцінно використовувалася в усному та писемному мовленні, мала територіальні та функціональні різновиди, та в більш пізні періоди, коли вона вже набула статусу “мертвої мови”. Відтак, укладачі збірників паремій, з одного боку, орієнтувалися на їх фіксацію у творах далекого минулого, з іншого – не могли уникнути впливу тенденцій і процесів, які панували у живій, сучасній їм розмовній грецькій мові.

Значна кількість давньогрецьких паремій наводиться також у більш пізніх лексикографічних джерелах давньогрецької мови (А. Д. Вейсмана, Й. Х. Дворецького тощо), у збірниках паремій інших мов (зокрема, М. І. Михельсона). Оскільки основною метою створення таких видань є, як правило, навчальна, упорядники намагаються уникати відхилень від норм класичного аттичного діалекту, який є певним еталоном при вивченні нормативної граматики давньогрецької мови.

Найбільш ілюстративними в аспекті дослідження особливостей фонетичного варіювання є давньогрецькі паремії збірників Діогеніана Геракліота (D.), Плутарха (Pl.), Зенобія (Z.), Езопа (Aes.), Грегорія Кіпрського (Gr.), Макарія (Mac.), Апостолія (Apost.) та Еразма Роттердамського (Er.), які увійшли до видання “Corpus paroemiographorum graecorum”. Саме вони стали **матеріалом** дослідження.

У збірниках паремій найбільш повно відображено процес **монофтонгізації** деяких **дифтонгів**. Зокрема, перехід [e:] (який на письмі позначався сполученням *ei*) в [i:] перед приголосними, який в аттичному діалекті почався ще з кінця IV ст. до н. е., поступово відбувся у всьому грекомовному світі і повністю завершився до II ст. до н. е.; до I ст. до н. е. процес монофтонгізації *ei* повністю завершився, наслідком чого стало написання *i* замість *ei* [Шантрєн 2001, Широков 1983, Hoffman 1994, Tucker 1969]. Тому й зустрічаються випадки паралельного вживання монофтонгізованих та немонафтонгізованих форм. Так, зафіксовано два варіанти написання імені *Булій*: *Βουλείας δικάζει* (Apost.) та *Βουλίας δικάζει* (Mac., Z.) “Булій судить”; імені *Маргіт*: *Μαργείτης* (Er.) та *Μαρυίτης εἴ* (Дв., Apost.) “Ти Маргіт” (останній варіант засвідчений також у авторів елліністично-римського періоду: Арістотеля, Полібія та Плутарха [Дворецкий 1958]), а також деяких інших іменників: <Τὸ> *Δωδωναῖον χαλκεῖον* (Apost., D., Er., Gr., Mac., Man., Z.) та *Τὸ Δωδωναῖον χαλκίον* (Дв.) “Додонський мідний казан”; *Τῆς αὐτῆς κεραμείας* (Мих.) та <Ἐκ> *Τῆς αὐτῆς κεραμίας* (Apost., App., Mac.) “З тієї самої глини” (варіант *κεραμία* на позначення гончарної глини не засвідчений у класичних авторів).

Гіперкоректним, на нашу думку, є вживання Плутархом фонетичного варіанту *Φασηλειτῶν θῦμα* (Pl.) з дифтонгом *-ei-* у суфіксі замість аттичного *Φασηλιτῶν θῦμα* (Er., Z.) “Жертвоприношення фаселітів” (хоча у його ж творах засвідчене також вживання форми *Φασηλίτης*), адже в класичному аттичному діалекті саме формант *-ίτης* використовувався для вказівки на приналежність до народу чи місця проживання осіб чоловічої статі [Звонська 1997, 337]. *Ἴππῳ ὑπράσκειν τὰ μείονα κείκελα ἐπίβαλλε* (Er.) та *Ἴππῳ ὑπράσκειν τὰ μείονα κύκλ’ ἐπίβαλλε* (Apost., D., Pl., Z.) “Коню, який старіє, давай менше коло” (форма *κείκελα*, як показав аналіз лексикографічних джерел, взагалі не засвідчена у класичних авторів).

Окремої уваги заслуговують прикметники на позначення відношення, приналежності, утворені від власних імен. Як зазначає Л. Л. Звонська, “формант *-ειος* вживається в прикметникових утвореннях від іменників, що називають живих істот чи є власними іменами... За допомогою форманта *-ιος* від прикметників утворюються нові прикметники з дещо іншим лексичним значенням” [Звонська-Денисюк 1997, 340]. Отже, для класичного аттичного

діалекту нормативним у зазначених випадках було використання форманта *-ειος*. У пареміографічних джерелах зустрічаються як варіанти з формантом *-ειος*, так і варіанти з формантом *-ιος*, що є наслідком відображення на письмі процесу монофтонгізації дифтонга *ει*, зокрема: *Ἑρμώνειος χάρις* (Z.) та *Ἑρμώνιος χάρις* (Apost., Er., Mac.) “Прихильність Гермона”; *Κολοφωνεῖα ὕβρις* (Er.) та *Κολοφωνία ὕβρις* (Apost., D., Mac.) “Колофонське зухвальство”; *Κυκλώπειος βίος* (Er.) та *Κυκλώπιος βίος* (Mac.) “Кіклопове життя”; *Μυκώνειος γείτων* (Apost.) та *Μυκόνιος [Μυκώνιος] γείτων* (Er., Pl., Z.) “Сусіда з острова Міконос”; *Χαρώνειος θύρα* (D., Er.) та *Χαρώνιος θύρα* (Z.) “Двері Харона”; *Ἀγαθώνειος αὐλησις* (Apost., D., Gr.) та *Ἀγαθώνιος αὐλησις* (Er., Z.) “Гра Агатонія”.

Зміна читання дифтонга *ου* з [o:] на [u:] відбулась в аттичному діалекті, як стверджує Р. Такер, приблизно у IV ст. до н. е. [Tucker 1969, 43]. Серед аналізованих паремій трапляються два випадки вживання фонетичних варіантів з монофтонгізованим та немонофтонгізованим дифтонгом *ου*: *Ἐπὶ Μανδραβούλου [Μανδροβούλου] χωρεῖ τὸ πρᾶγμα* (Дв., Apost., Er., Gr.) та *Ἐπὶ τὰ Μανδραβόλου* (D., Z.) “До Мандрабола <рухається справа>”; *Ἡ Συρακούσιος δεκάτη* (Mac.) та *Ἡ Συρακοσίων δεκάτη* (App.) “Сиракузька десятина”.

Трапляються також нечисленні випадки відображення на письмі процесу монофтонгізації дифтонга *αι*, який розпочався у Беотії приблизно у IV ст. до н. е., а в аттичному діалекті – у II-III ст. [Tucker 1969, 45]. Так, пареміографи як варіанти вживають ФО з монофтонгізованими та з немонофтонгізованими формами (зокрема, *Νάηρα καὶ Χαρμιόνη* (Z.) та *Νάαιρα καὶ Χαρμιόνη* (Er.) “Наєра та Харміона”). У деяких випадках існування різних фонетичних варіантів призвело зрештою до утворення нових прислів'їв з відмінними значеннями, наприклад: *Ἀνέμου πεδίον* (Apost., D., Er., Mac.) “Поле вітру” та *Ἀνέμου παιδίον* (Gr.) “Дитя вітру”; *Ἀρεως πεδίον* (Mac.) “Рівнина Ареса” та *Ἀρεως παιδίον* (Apost., Er.) “Дитя Ареса”; *Αἰθέρα νήνεμον αἰρήσειν* (Apost., D.) “Ловити тихий вітер” та *Αἰθέρα νήνεμον ἐρέσσειν* (Mac., Er., Z.) “Гнати тихий вітер”.

Серед проаналізованих паремій трапляється один випадок паралельного вживання класичного аттичного *βοῖδιον* та іонійського *βοῖδιον*: *Τὸ βασιλικὸν βοῖδιον* (Apost., D.) та *Βασιλικὸν βοῖδιον* (Er.) “Царська теличка”. Виникнення таких фонетичних варіантів пов'язане з втратою йотою складотворчої функції у групі *голосна, відмінна від ι + ι* (група голосних змінювалась на відповідний дифтонг [Боровский 2001, 285]).

В аттичному діалекті зникнення у положенні перед голосною нескладової *-ι*, яка входила до складу дифтонга *αι*, із замінним подовженням *α* у положенні перед *α, ε, ι* становить норму [Боровский 2001, 285]. Серед проаналізованих паремій відновлення епічного варіанту з нескладовою *-ι*

спостерігається у єдиному випадку у Апостолія (*Ἀεὶ τὰ πέρυσι βελτίω*), у той час як в інших джерелах засвідчено класичний аттичний варіант *ἀεί*: *Ἀεὶ τὰ πέρυσι βελτίω* (Мих., D., Er., Gr., Mac.) “Попередній рік завжди кращий”. Зникнення у положенні перед голосною нескладової *-ι* засвідчене також вживанням класичного аттичного фонетичного варіанту *ἕως* (із втратою *ι*) замість епічного *εἵως*: *Ἄγνοεῖ δ' ἀράχνη παῖδα ἕως παιδεύει, θρέψασα γὰρ τέθνηκεν* (App.) “Не знає павук дітей, поки виховує, а вигодувавши – помирає”.

Крім того, зустрічається випадок паралельного вживання фонетичного варіанту з *-ι* (який був нормою у античних діалектах) та без неї (такий варіант не засвідчений у період античності, але штучно створюється за аналогією до норм класичного аттичного діалекту і вживається паралельно зі звичною античною формою): *Πρὸς σῆμα [τὸν τάφον] μητρὺς [μητρὺν] θρηνεῖν [δακρύνειν]* (D., Gr., Mac.) та *Πρὸς τὸ σῆμα μητρὺς θρηνεῖν* (Er.) “Плакати на могилі мачухи”.

Втрата складотворчої *ι* у дифтонгові *υι* у випадках, де *ι* виконує смислорозрізняючу функцію, призводить до дивергенції фонетичних варіантів ФО: *Χελώνη μυῶν* (Apost., App., Gr.) “Черепашка через мух” / *Ὅσον μέλει τῇ χελώνη μυῶν* (Er.) “Наскільки турбується черепаха через мух” та *Χελώνη μυῶν* (Apost.) “Черепашка через мишей” / *Ὅν μέλει τῇ χελώνη μυῶν* (Apost.) “Черепашка не турбується через мишей”.

У власних назвах втрата складотворчої *-ι* у дифтонгові *αι* відбувалася подекуди не лише у положенні перед голосною; але у таких випадках не відбувається зміни змістового чи образно-емоційного навантаження ФО, тому такі фонетичні варіанти вживаються як рівноцінні: *Παττακίωνος συκοφαντικώτερος* (Er.) та *Πατακίωνος συκοφαντικώτερος* (Apost.) “Більший наклепник, аніж Патакіон [Патекіон]”; *Χαῖρις ἄδων ὄρθιον* (Dv., App.) та *Χάρης ἄδων ὄρθιον* (Apost.) “Херид [Харид], який бере високі ноти”.

Одним з фонетичних явищ, яке було досить повно відображене при письмовій фіксації ФО, є **ітацизм** як результат “згортання (інволюції) грецького вокалізму” [Славятинская 2003, 435]. Наслідком ітацизму стало однакове читання літер *ι*, *η*, *υ* та монофтонгізованих дифтонгів *ει* і *οι*, а тому поширеним стало паралельне використання (спочатку – у вимові, а згодом – і на письмі) фонетичних варіантів (зокрема, з середини II ст. до н. е. у папірусах *η* плутається з *ει* та *ι*, але поруч з цим і з *ε* та *αι*).

У пареміографічних джерелах явище ітацизму відображено, зокрема, в існуванні паралельних варіантів *Εἰς τὴν λῆψιν τῶν ἀγγέλων καὶ ὁ Μάρδαρις ἄγγελος* (Apost.) та *Εἰς τὴν λεῖψιν τῶν ἀγγέλων καὶ ὁ Μάρδαρις ἄγγελος* (Мих.) “Коли не вистачає вісників, і Мардарис вісник”; *Ἐκπερδικῆσαι* (Apost., D., Gr.) та *Ἐκπερδικίσαι* (Er.) “Утікати, як куріпка”; *Λέοντα ξηρᾶν* (Apost., D., Er., Man.)

та <Τὸν> Λέοντα *ξυρᾶν* [*ξυρεῖν*] (D., Er., Mac.) “Стригти лева”; *Κυρῆτες μόχθους ἄλλων κατέδονται* (Mих.) та *Κηφῆνες μόχθους ἄλλων κατέδονται* (Mac.) “Трутни поїдають чужий труд”; *Μέγας κηληκτὰς ἐν μικρῷ πράγματι* (Apost.) та *Μέγας κηληκτῆς ἐν μικρῷ γε πράγματι* (Er.) “Великий спокусник у незначній справі”.

Різне написання призводить до зміни смислового наповнення ФО: відбувається явище дивергенції, і деякі фонетичні варіанти ФО зрештою стають окремими висловами: *Μύση κανθαρίς* (Apost., Er.) “Танебний [Місійський] жук” та *Μυσὶ κανθαρίς* (D., Pl.) “Мишам жук”; *Ἀπὸ λύκου θήρας* (Er.) “Від полювання на вовка” та *Ἀπὸ λύκου θύρας* (Apost., App.) “Від дверей вовка”; *Ἡ δεῖ χελώνης κρέα φαγεῖν ἢ μὴ φαγεῖν* (D., Er., Z.) “Або їсти м’ясо черепахи, або не їсти” та *Ἡδὲ χελώνης κρέα φαγεῖν ἢ μὴ φαγεῖν* (Apost.) “Їсти солодке м’ясо черепахи, або взагалі не їсти”; *Πρὶν ὀπτῆσαι ἄλευρα* (Er.) “Перш ніж смажити – борошно” та *Πρὶν ἢ πτίσαι τὰ ἄλευρα* (Apost.) “Перш ніж молоти – борошно”; *Ἄντ’ εὐεργεσίας [εὐεργεσίης] Ἀγαμέμνονα δῆσαν Ἀχαιοί* (Apost., D., Mac., Z.) “За благодіяння відплатили Агамемнону ахейці” та *Ἄντ’ εὐεργεσίας Ἀγαμέμνονα τῖσαν Ἀχαιοί* (Er.) “За благодіяння ахейці зв’язали Агамемнона”. Але такі приклади досить нечисленні, що свідчить про дотримання пареміографами класичних аттичних норм орфографії.

Деколи ж наслідком спротиву впливу явища ітацизму на орфографічні норми стає використання гіперкоректних форм з *υ*, *η* або дифтонгами *οι* та *ει* навіть у тих випадках, де у класичний період вживалась *ι*, наприклад: *Ἀγαθὰ Κυλίκων* (Er.) замість *Ἀγαθὰ Κιλίκων* (Apost., D., Gr.) “Багатства килікійців”; *Χάρης ἄδων ὄρθιον* (Apost.) замість *Χαῖρις ἄδων ὄρθιον* (Дв., App.) “Херид [Харид], який бере високі ноти”; *Λύνδιοι τὴν θυσίαν* (Er.) замість *Λίνδιοι τὴν θυσίαν* (Apost., D., Z.) “Мешканці Лінда жертвоприношення”; *Ὡδυνεν ὄρος, εἴτα μὲν ἀπέκτεκεν* (D., Er., Gr., L., Mac.) замість *Ὡδίνειν ὄρος, εἴτα μὲν ἀποτεκεῖν* (Дв.) “Народжувала гора, а народилася миша”.

Однією з визначних рис вокалізму давньогрецької мови є втрата фонетичної різниці між довгими та короткими голосними. Початок цієї зміни віднаходиться у народній мові (це явище засвідчене у аттичному діалекті починаючи з V ст. до н. е.). Літературна мова, звичайно, боролася з нововведенням впродовж тривалого часу [Hoffman 1994], але до IV ст. перестали за довготою розрізнятися не лише ненаголошені, але й наголошені голосні.

Відображення процесу втрати фонетичної різниці між довгим та коротким голосним простежується в паралельному існуванні, хоча й не дуже численних, фонетичних варіантів з довгим та коротким голосним. Зокрема, трапляється 5 випадків, коли вживається варіант з довгим голосним, характерний для класичного періоду грецької мови, паралельно з варіантом з коротким голосним: *Ἀτηκτος ἄνθρωπος προσηγορήμασιν* (Er.) та *Ἀτεκτος*

ἄνθρωπος παρηγορήμασιν (Apost.) “Нерозтоплена благаннями людина”; *Σαρδώνιος γέλως* (Мих., Apost., D., Er., Gr., Mac., Z.) та *Σαρδόνιος γέλως* (L.) “Сардонічний сміх”; *Κρωβύλου ζεῦγος* (Apost., D.) та *Ζεῦγος Κρωβύλου* (Apost., Er.) “Упряжка Кробіла”; *Λακωνικάς Σελήνης* (D.) “Через лаконську Селену” та *Λακωνικάς σελήνας* (Er.) “Лаконські місяці”; *Μυκόνειος [Μυκόνιος] γείτων* (Apost., Z.) та *Μυκόνιος γείτων* (Er., Pl.) “Сусіда з острова Міконос”; *Μωρύχου Διονύσου* (Pl.) “За опудало Діоніса [дурніший]” та *Μωρότερος <εἶ> Μορύχου* (Apost., Er., Mac., Z.) “Дурніший за опудало [Діоніса]”.

Однією з фонетичних рис, яка мала різне вираження у різних діалектах та в різні періоди розвитку давньогрецької мови, було збереження чи уникання гіату. Так, гіат був поширений в іонійському діалекті, а аттичний намагався йому запобігти. Серед фонетичних явищ, які відображено у фонетичних варіантах давньогрецьких паремій, окремої уваги заслуговує **контракція голосних**, яка досить часто відбувається в аттичному діалекті для уникання гіату.

У проаналізованому корпусі паремій було виявлено 8 випадків паралельного вживання фонетичних варіантів з контракцією та без неї, зокрема: *Πολλοί σε μισήσουσι ἔαν σαυτὸν φιλήῃς* (Mac.) та *Πολλοί σέ τοι μισοῦσιν, ἄν σαυτὸν φιλήῃς* (Мих., Apost., Er., Gr.) “Багато хто тебе ненавидітиме, якщо ти <лише> себе любитимеш”; *Ἀλιεὺς πληγεῖς νόον οἷσει [ἔξει]* (Apost., D., Er., Gr., Z.) та *Ἀλιεὺς πληγεῖς νοῦν φύσει* (Mac.) “Рибалка, якого вкусили, буде розумним”; *Ἀπὸ τριχὸς ἤερτῆσθαι* (Дв.) “Висіти на волосині” та *Ἐπὶ λεπτοῦ μίτου τὸ ζῆν ἤρτηται* (Man.) / *Ἀπὸ λεπτοῦ φασὶ μίτου τὸ ζῆν ἤρτῆσθαι* (Мих.) “Життя <кажуть> на тонкій нитці висить”; *Ἐν δὲ διχοστασίῃ καὶ Ἀνδροκλέης πολεμαρχεῖ* (Z.) та *Ἐν δὲ διχοστασίῃ καὶ Ἀνδροκλῆς πολεμαρχεῖ* (Apost., D., Mac.) “Під час ворожнечі і Андрокл править”; *Μεῖζονα βοᾷ δάφνης χλοερᾶς καιομένης* (Apost.) та *Μεῖζονα βοᾷ δάφνης χλωρᾶς καιομένης* (D., Er.) “Сильніше кричить, аніж спалений зелений лавр”.

Для класичного періоду грецької мови характерним було вживання контрагованих форм дієслів з основою на голосний. У пареміографічних джерелах зустрічається лише 2 випадки вживання фонетичних варіантів паремій з контраговою або неконтраговою формою дієслова з основою на голосний: *Προφάσεως δέεται μόνον ἢ πονηρία* (Мих., Er.) та *Προφάσεως δεῖται μόνον ἢ πονηρία* (Apost., D., Gr.) “Лише для поганого вчинку потрібен привід”; *Διὰ καὶ μαχαίρων, καὶ πυρὸς ρίπτειν δέει* (Er.) та *Διὰ μαχαίρων καὶ πυρὸς ρίπτειν δεῖ* (Z.) “Через мечі та вогонь слід пройти”.

Форми зворотніх займенників в елліністичний період вживались, переважно, у контрагованому вигляді. Зокрема, П. Шантрєн зазначає, що “в написах після 300 р. до н. е. переважно використовується контрагована форма *αὐτοῦ*, однак у койне вживаються лише неконтраговані форми з

початковим *έ-* (*ἐαυτούς, ἐαυτῶν, ἐαυτοῖς* тощо)” [Шантрэн 2001, 117]; наслідком цього стало збереження неконтрагованої форми і у новогрецькій мові (*εαυτού*). У пареміографічних джерелах паралельне вживання фонетичних варіантів з контрагованою та неконтрагованою формою зворотнього займенника засвідчене лише для одного вислову: *Τὴν ἐαυτοῦ σκιὰν δέδοικεν* (Gr.) та *Τὴν αὐτοῦ σκιὰν δέδοικεν* (Мих., Apost., Ер., L., Mac.) “Тіні своєї злякався”.

Засобами запобігання гіату на стику слів в аттичному діалекті була **апокопа** – пропуск кінцевого короткого голосного попереднього слова перед початковим голосним наступного слова. У койне, на фонетику якої значний вплив мала фонологічна система іонійського діалекту, допускається гіат (на противагу нормам аттичного діалекту), тому для койне характерне, як стверджує А. Ч. Козаржевський, “нечасте використання елізії, красису, асиміляції та дисиміляції” [Козаржевський 2002, 220].

Серед паремій давньогрецької мови, для яких засвідчене вживання різних фонетичних варіантів, виокремлено групу з 15 ФО, які у різних джерелах вживаються з апокопою або без неї. Так, зустрічаються варіанти: *Ἀκαιρος εὔνοι' οὐδὲν ἔχθρας διαφέρει* (D., Gr., Mac., Z.) та *Ἀκαιρος εὔνοια οὐδὲν ἔχθρας διαφέρει* (Apost.) “Невчасна прихильність нічим не відрізняється від ненависті”; *Ἄμ' ἔπος, ἄμ' ἔργον* (Apost., D., Ер., Gr., Mac., Z.) та *Ἄμα ἔπος, ἄμα ἔργον* (Мих.) “Зі словом – і діло”; *Ἀπανθ' ὁ λιμὸς γλυκέα πλὴν αὐτοῦ ποιεῖ* (Apost.) та *Ἀπαντα ὁ λιμὸς γλυκέα, πλὴν αὐτοῦ, ποιεῖ* (B.) “Голод робить приємним усе, крім самого себе”; *Γλαῦκ' εἰς Ἀθήνας* (L.) та *Γλαῦκα εἰς Ἀθήνας* (Мих., Apost., Gr.) “Сову до Афін”; *Γλαῦκ' Ἀθήναζε* (Дв.) / *Τίς γλαῦκ' Ἀθήναζ' ἦγαγε*; (Мих.) та *Γλαῦκα Ἀθήναζε* (Apost.) “Сову до Афін / Хто приніс сову до Афін?”; *Ἡ μωρία μάλιστα ἀδελφὴ πονηρίας* (Звонська-Денисюк 1997, 158) та *Ἡ μωρία μάλιστα ἀδελφὴ πονηρίας ἔφν* (App.) “Дурість часто сестра нещастя”; *Ἵππῳ γηράσκοντι τὰ μείονα κύκλ' ἐπίβαλλε* (Apost., D., Pl., Z.) та *Ἵππῳ γηράσκοντι τὰ μείονα κείκελα ἐπίβαλλε* (Ер.) “Коню, який старіє, давай менше коло”; *Οἶφ' μ' ὁ δαίμων τέρατι συγκαθεῖρξεν* (D., Ер., Z.) та *Οἶφ' με ὁ δαίμων τέρατι συγκαθεῖρξεν* (Apost.) “До такого чудовиська мене закинула доля”; *Οὐθ' ὕεται, οὐθ' ἡλιοῦται* (Apost., Gr.) та *Οὐθ' ὕεται, οὐτε ἡλιοῦται* (D., Ер., Z.) “Не йде дощ, і не світить сонце”; *Οὐκ ἐπαινεθείης, οὐδ' ἐν περιδείπνῳ* (D., Gr., Z.) та *Οὐκ ἐπαινεθείης, οὐδὲ ἐν περιδείπνοις* (Apost.) “Тебе не похвалять навіть на поминках”; *Χρήματ' ἀνὴρ* (Apost., Gr.) та *Χρήματα ἀνὴρ* (Ер.) “Людина – це гроші”; *Τί <γάρ> μ' <ε> ἔδει μακροῖς αὐλοῖς αὐλεῖν*; (Apost., Ер.) “Чому я маю грати на великих сопілках?”.

Зустрічається також випадок гіперкоректності у вживанні апокопи: усікається кінцевий довгий голосний перед початковим голосним наступного слова (хоча у класичному аттичному діалекті елідуються лише короткі

голосні): *Μεδίμνω ἀπομετρεῖν* (Мих., Apost., App.) та *Μεδίμν' ἀπομετρεῖν* (Er.) “Медимном відміряти”.

Отже, тривале використання давньогрецьких паремій в усному та писемному мовленні призвело до утворення фонетичних варіантів, зафіксованих у пареміологічних джерелах. Найбільшу групу (23 од.) становлять фонетичні варіанти, у яких відображено процес монофтонгізації дифтонгів. Утворенню фонетичних варіантів паремій (хоча й меншою мірою) сприяли також ітацизм (10 од.), втрата різниці між довгими та короткими голосними (5 од.), а також особливості уникання гіату (контракція голосних – 11 од. та апокопа – 15 од.). Наслідком протидії фонетичному варіюванню ФО було штучне наближення мови паремій до норм класичного аттичного діалекту, а отже – поява гіперкоректних форм (8 од.). У 10 випадках фонетичне варіювання ФО призводить до зміни семантичного навантаження і, як наслідок, до дивергенції ФО.

Звичайно, досить численними є також фонетичні варіанти, поява яких пов'язана з історичною зміною системи консонантизму грецької мови, а також випадки варіювання на інших мовних рівнях, що потребує окремого дослідження.

Література

1. Боровский Я. М. Краткий очерк греческой фонетики // П. Шантрен. Историческая морфология греческого языка. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – С. 277-318.
2. Звонська-Денисюк Л. Л. Давньогрецька мова. – К. : Томіріс, 1997. – 590 с.
3. Козаржевский А. Ч. Учебник древнегреческого языка. – М. : Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина. – 2002. – 456 с.
4. Лазер-Паньків О. В. Архаїзаторські тенденції у мові грецької історіографії II-III ст. (на матеріалі твору *Ἀλεξάνδρου ἀνάβασις* Аппіана) : дис... канд. філол. наук: 10.02.14 – класичні мови. Окремі індоєвропейські мови / Лазер-Паньків Олеся Василівна ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – К., 2007. – 244 с.
5. Славятинская М. Н. Учебник древнегреческого языка. – М. : Филоматис, 2003. – 622 с.
6. Шантрен П. Историческая морфология греческого языка. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 344 с.
7. Широков О. С. История греческого языка. – М. : Изд-во Московского университета, 1983. – 148 с.
8. Hoffman O., Debrunner A., Scherer A. Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας. – Т 1-2. – Θεσσαλονίκη : Εκδοτικός οἶκος Ἀδελφῶν Κυριακίδη, 1994. – 348 с.
9. Tucker R. W. Chronology of Greek sound changes // American journal of philology. – 1969. – Vol. 90. – № 1. – pp. 36-47.

Список джерел ілюстративного характеру

10. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь : В 2 т. – М. : Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1958. – 1904 с.
11. Лазер-Паньків О. ΠΑΡΟΙΜΙΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΑΙ : Давньогрецькі прислів'я та приказки : словник-довідник / О. Лазер-Паньків. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2015. – 447 с.

Проблеми класичної філології та неоелліністики

© Лазер-Паньків О. В., panlazer@ukr.net

Особливості фонетичного варіювання давньогрецьких паремій: система вокалізму (Українською)

12. Михельсон М. И. Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии : Сборник образных слов и иносказаний. – Т. 1-2 / М. И. Михельсон. – СПб. : Тип. АН, 1896-1912. – 2208 с.
13. *Bestiaria Latina* [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://schoolhousewidgets.blogspot.com/2011/12/greek-proverbs-reference-page.html>.
14. *Corpus paroemiographorum graecorum* / ed. E. L. aLeutsch, F. G. Schneidewin. – Т. I-II. – Gottingae, 1839-1851.
15. *Index adagiorum Graecorum* [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://jvpoll.home.xs4all.nl/back/Web/erasmusa.htm>
16. *Liste griechischer Phrasen* [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://de.wikipedia.org/wiki/Liste_griechischer_Phrasen

References

1. Borovskij Ja. M. *Kratkij ocherk grecheskoj fonetiki* [A brief outline of Greek phonetics]. P. Shantren. *Istoricheskaja morfologija grecheskogo jazyka* [Historical morphology of the Greek language]. Moscow, Editorial URSS, 2001, pp. 277-318. (In Russ).
2. Zvons'ka-Denysjuk L. L. *Davn'ogrec'ka mova* [Ancient Greek language]. Kyiv, Tomiris, 1997, 590 p. (In Ukr.).
3. Kozarzhevskij A. Ch. *Uchebnik drevnegrecheskogo jazyka* [A manual of Ancient Greek language]. Moscow, Greko-latinskij kabinet Ju. A. Shichalina, 2002, 456 p. (In Russ).
4. Lazer-Pan'kiv O. V. *Arhayizators'ki tendenciyi u movi grec'koyi istoriografiji II-III st. (na materiali tvoru Αλεξάνδρου ανάβασις Arriana)* [Archaisating tendencies in the language of Greek historiography of II-III c. (based on the Arrian's Αλεξάνδρου ανάβασις)]. Thesis for a Ph.D. (Candidate Degree) in philology, research specialization 10.02.14 classical Languages. Particular Indo-European Languages. Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2007, 244 p. (In Ukr.).
5. Slavjatskaja M. N. *Uchebnik drevnegrecheskogo jazyka* [A manual of Ancient Greek language]. Moscow, Filomatis, 2003, 622 p. (In Russ).
6. Shantren P. *Istoricheskaja morfologija grecheskogo jazyka* [Historical morphology of the Greek language]. Moscow, Editorial URSS, 2001, 344 p. (In Russ).
7. Shirokov O. S. *Istorija grecheskogo jazyka* [History of Greek language]. Moscow, Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 1983, 148 p. (In Russ).
8. Hoffman O., Debrunner A., Scherer A. *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας* [History of Greek language]. Т. 1-2. Θεσσαλονίκη, Εκδοτικός οίκος Αδελφών Κυριακίδη, 1994, 348 σ. (In Greek).
9. Tucker R. W. *Chronology of Greek sound changes*. American journal of philology, 1969, vol. 90, № 1, pp. 36-47.
10. Dvoreckij I. H. *Drevnegrechesko-russkij slovar'* [Ancient Greek – Russian vocabulary]. V 1-2. Moscow, Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannyh i nacional'nyh slovarej, 1958, 1904 p. (In Russ).
11. Lazer-Pan'kiv O. *ΠΑΡΟΙΜΙΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΑΙ : Davn'ogrec'ki prysliv'ja ta prykazky : slovnyk-dovidnyk* [ΠΑΡΟΙΜΙΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΑΙ : Ancient Greek proverbs and sayings]. Kyiv, VPC “Kyiv's'kyj universytet”, 2015, 447 p. (In Ukr.).
12. Mihel'son M. I. *Russkaja mysl' i rech'. Svoe i chuzhoe. Opyt russkoj frazeologii : Sbornik obraznyh slov i inoskazanij* [Russian thought and speech]. V. 1-2, St. Petersburg, Tip. AN, 1896-1912, 2208 p. (In Russ).
13. *Bestiaria Latina* [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://schoolhousewidgets.blogspot.com/2011/12/greek-proverbs-reference-page.html>.
14. *Corpus paroemiographorum graecorum*. Ed. E. L. a Leutsch, F. G. Schneidewin. Т. I-II. Gottingae, 1839-1851.
15. *Index adagiorum Graecorum* [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://jvpoll.home.xs4all.nl/back/Web/erasmusa.htm>
16. *Liste griechischer Phrasen* [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://de.wikipedia.org/wiki/Liste_griechischer_Phrasen.

Problems of classical philology and neohellenic studies

© Lazer-Pan'kiv O., panlazer@ukr.net

The Peculiarities of the Ancient Greek Proverbs' Phonetic Variation: the Vocalism (in Ukrainian)